

Öja kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk
karaktäristik och bedömning
ANNA LINDQVIST – 2020-10-08

Öja kyrka

Stora Köpinge församling, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads och Färs kontrakt, Lunds stift
Öja 35:1, Öja socken, Ystad kommun, Skåne län

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Öja är en medeltida socken och omnämns i de skriftliga källorna som Öyia 1334, en huvudgård är känd i kyrkbyn från 1348. Den verkar ha mist funktioner och status under senmedeltiden. I forskningsprojektet *By, huvudgård och kyrka, studier i Ystadsområdets medeltid* har det utifrån lantmäterihandlingar tolkats som att en storgård kan varit belägen väster om kyrkan och senare delats i två lika stora hälfter. Öja gård köptes 1846 av lagmannen Tage Ludvig Sylvan som uppförde en påkostad slottsliknande byggnad, ritad av den danske arkitekten Ferdinand Meldahl och omgiven av en stor park väster om kyrkan. Huvudbyggnad stod och förföll under många år och revs slutligen år 2002. I en av gårdens ekonomibyggnader drivs idag Öja krog med event och konserter.

Öja kyrka är högt belägen strax nordost om Ystad i ett öppet svagt kuperat jordbrukslandskap. Av det äldre kartmaterialet framgår att kyrkan låg som en solitär söder om byn, som hade formen av en radby utmed vägen norrut. Kyrkan nås via en lång allé från vägen i norr. På andra sidan vägen ligger en före detta skolbyggnad, uppförd 1917.

Flygbild över Öja kyrkoanläggning från öster med de kvarvarande ekonomibyggnaderna till Öja gård i bakgrunden. Foto: Pär-Martin Hedberg, 2014.

Kyrkobyggnaden

Den nuvarande kyrkobyggnaden är uppförd av tegel i nygotik 1894–1895 efter ritningar utförda av arkitekt Peter Boisen. Den äldre romanska kyrkan, som var belägen på samma plats, revs 1894. Kyrkan är delvis dokumenterad, sannolikt av fotograf Samuel Moses Marcus, och interiören uppvisar kryssvalv med medeltida kalkmålningar. Vid rivningen påträffades även delar av en medeltida gravhäll av sandsten. Kyrkan var uppförd av huggen sandsten med rakslutet kor och tillbyggdes sannolikt under gotisk tid med ett torn i väster.

Oljemålning av den medeltida kyrkan, signerad J C 1890, vilket sannolikt står för målarmästare Johan eller Jöns Cederholm, som även ommålade predikstolen 1895. Tavlan hänger i långhuset.

Kyrkan blev i slutet av 1800-talet för trång för den växande församlingen. Ett förslag till utvidgning och förändring utfördes 1890 av arkitekten och civilingenjören August Waldemar Lundberg, som ritat några kyrkor i Skåne och som ansvarade för den omfattande ombyggnaden av Bjäresjö kyrka 1892. Förslaget blev för dyrt och arkitekt Peter O Boisen uppgjorde ett nytt förslag. Boisen (1836–1908) var stadsarkitekt i Ystad och har utfört ritningar till en rad profana byggnader, däribland Ystad teater och ett flertal stationshus. Han har även varit inblandad i uppförandet av några kyrkobyggnader, däribland Glemminge kyrka, som stod färdig år 1900. Öja kyrka uppfördes med S Ahlström som byggmästare med fasader av maskinslaget tegel från Börringe och spetsbågiga gjutjärnsfönster. Troligen kan grundstenar från den medeltida kyrkan använts. Tornets sockel gjordes av granit, medan återanvänd sandsten från den gamla kyrkan lär ha använts till andra delar. Kyrkan invigdes 15 december 1895.

Foto: Samuel Moses Marcus, 1896. Bilden är hämtad från Riksantikvarieämbetets bilddatabas Kulturmiljöbild.

1935–1936 ommålades interiören och den fasta inredningen. 1950 skedde åter en ommålning av interiören.

1956–1957 utfördes bl. a. sanering av strimmig trägnagare, vilket även upprepades 2003–2004

2008 lades långhusets skiffertak om och taket fick en ny underbrädning, tornspiran försågs med ny kopparplåt. Skadade tegelstenar i fasaden byttes och murverket omfogades delvis. Fönster och dörrar renoverades.

2010 utfördes en sanering av hussvamp i källaren.

Efter 2010 har de nedre utskjutande delarna som gesimser, solbänkar, strävpelare som tidigare varit avtäckta med kopparplåt ersatts av förbehandlad brun plåt.

2019 skedde en inre renovering, då trägolvet i bänkkvarteren ersattes av rött golvtegel med installation av golv- och ny bänkvärme. Väggarna ommålades upp till fönsterhöjd.

Exteriör

Kyrkan är orienterad i öst-västlig riktning med ett lägre tredelat kor i öster, sakristia på korets norra sida samt torn i väster.

Kyrkan har en skråhuggen sockel, av huggna granitskivor på tornet och strävpelarna och övriga av betong. Fasaderna är murade av ett rött och svart maskinslaget tegel med symmetriskt placerade strävpelare. Strävpelarnas och solbänkarnas gjutna översidor är klädda med förbehandlad brun plåt. Den åttkantiga tornspiran är klädd med kopparplåt medan kyrkans övriga delar täcks av sadeltak, avvalmat mot öster, med skifferplattor. De spetsbågiga fönsteröppningarna är försedda med järnfönster med plattjärnsbågar med blyspröjs i

rombmönster. Koravslutningens eller absidens tre fönster har färgat glas. På den östra finns skrivet: *Renoverat Ystad glas 2004*. Tornets spetsbågiga ljudluckor består av brunmålad liggande panel.

Huvudingången är via tornet i väster genom en spetsbågig portal försedd med en dubbeldörr av stående lackad ekpanel. En ingång finns även på sakristians östra sida med en trappa med sex granitsteg, som leder till en spetsbågig enkeldörr med stående furupanel. På östra sidan finns en nedgång till källaren under koret med ett brunmålat dörrblad i nygotik från 1895.

Interiör

Kyrkorummet består av långhus och kor och nås via vapenhuset i väster.

Vapenhusets golv är gjutet och gråmålat. Väggarna är putsade och avfärgade i bruten vit och däröver ett gråmålat svagt spetsbågigt tunnvalv. I väster är huvudingången med dubbeldörrar av lackad furu och i öster leder dubbeldörrar i nygotik till kyrkorummet. I söder finns en mindre spetsbågig fönsteröppning, som saknar innanfönster, och väster om den en uppställd gravhäll. På norra sidan finns två dörrar till orgelläktaren respektive elcentral.

Långhusets golv består av svart/vita Viktoriaplattor, medan bänkkvarterens golv omlades 2019 med rött tegel. Väggarna är målade i en gul-tonad kulör upp till fönsterhöjd och däröver i vitt. I väster finns en spetsbågig dörröppning mot vapenhuset med dubbla spegeldörrar från kyrkans byggnadstid med en gröntonad marmorering i speglarna och grått ramverk. Fönsteröppningarna saknar innanfönster och har kondensrännor med uppsamlingskärl. Taket

är försett med kryssvalv med knippepilastrar och ribbor av rött tegel samt vitputsade kappor. I väster skjuter läktarbarriären, en s k ”balkongläktare” på konsoler ut i kyrkorummet. Barriären är genombruten i nygotik och målad i grått och en grön marmorering.

Orgelläktaren nås från vapenhuset via en trappa som löper på norra sidan. På trappans första avsats finns en dörr i öster till orgelläktaren och en dörr i söder som leder vidare till tornets övre våningar. Läktaren har ett brunmålat trägolv. Tornets första våning har runda fönster åt söder, väster och norr. I väster finns en spetsbågig dörr till långhusvinden. Däröver finns klockvåningen.

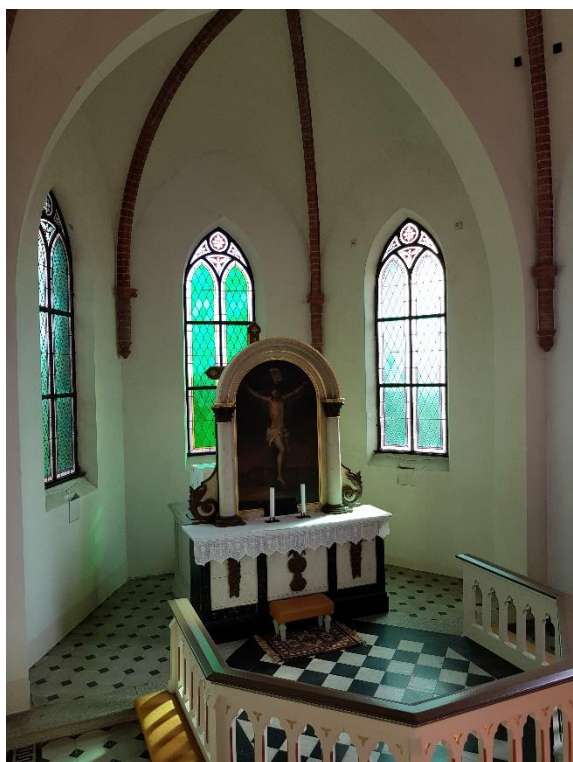
Korets golv ligger fyra steg högre än långhusgolvet med trappsteg av terrazzo och avskärmas i söder och norr av ett lågt genombrutet korskrank i nygotik. Golvet består av Viktoriaplattor i likhet med långhuset. Innanför altarringen är golvet lagt med svart komstadkalksten och vita marmorplattor. Väggarna är vitputsade och taket täcks av ett kryssvalv i likhet med långhuset. Fönsteröppningarna saknar innanfönster. På korets norra sida finns en spetsbågig enkeldörr med nygotisk spegelindelning till sakristian.

Absiden eller koravslutningen ligger ytterligare ett steg högre, men med samma ytskikt och utformning som koret. Absidens tre fönster med färgat glas saknar innanfönster.

Sakristian nås från korets norra sida samt från en utvändig ingång på östra sidan. Golvet är belagt med furubrädor, väggarna är putsade och avfärgade i en grå ton och det plana taket är putsat mellan bjälkarna. De spetsbåiga dörröppningarna i öster och söder består av enkla dörrblad, i söder med spegelindelning i nygotik och i öster en senare tillkommen dörr i furu.

Inredning och inventarier

Kyrkan har två *altare* i koret. Altaret från kyrkans byggnadstid är något förskjutet mot öster och är tillverkat av trä med en nygotisk dekor. På altaret står kyrkans kors från byggnadstiden. Framför altaret från 1896 är ett äldre altarbord placerat. Det äldre altarbordet är försett med speglar, som är marmoreringsmålade i ljusa toner samt med förgyllda trädekorationer i form av växt- och fruktdekor. Ramverket är marmorert i svart. På altarbordet står en *altarmålning* framställande Korsfästelsen i en rundbågig kolonettförsedd ramkonstruktion. Framför tavlan finns en skylt med följande text; *Taflan skänkt af Byggmästaren S. Ahlström, Ystad.* Vid den äldre kyrkans rivning, lär enligt uppgift vissa inventarier tagits från kyrkan, men senare återbördats. På altartavlans baksida står skrivet med blyerts; *C.M. Larsson Målaremästare 1913* och något mer som är svårtydbart.

Den femsidiga *altarringen* är genombruten i nygotik och tillkom i samband med kyrkans uppförande 1895.

Dopfuntens cuppa är av gotländsk kalksten med figur- och djurframställningar och en tvåräfflad bandfris. Den är daterad till 1100-talet och överflyttad från den rivna medeltida kyrkan. Foten är sekundär och tillverkad av trä och gråmålad.

Predikstolen, som är placerad norr om triumfbågen med uppgång från koret, härstammar från den rivna kyrkan. Den är från 1600-talet och rikt skulpterad i ek med scener med bland annat Korsfästelsen och Uppståndelsen i speglarna. I samband med nybyggnationen 1894–1895 försågs den med ny trappa. På predikstolskorgens insida finns följande text utsparad på en ekimitaionsmålad yta: *Målad å 1895 av J Cederholm, Ystad.* Målarmästare Johan eller Jöns Cederholm (1855–1925) var verksam i Ystad. Han arbetade även som dekoratör och kyrkomålare och målade även landskapsbilder. Han konstruerade tillsammans med bland

andra sin bror Anders, som var smed, Sveriges äldsta bil 1892, som nu finns i Ystads kulturhistoriska förenings samlingar. Sannolikt är den nuvarande heltäckande bruna färgen tillkommen därefter.

Bänkinredningen härstammar från 1895 och är öppen i två kvarter och ansluter mot väggarna i norr och söder. Gavlarna är utformade i nygotik och i samband med renoveringen 2019 ommålade i grått med gröna och röda detaljer.

Orgeln är placerad på orgelläktaren i väster och har en furufasad. Den är tillverkad 1965 av Troels Krohn, Fredriksborgs Orgelbyggeri, Hilleröd, Danmark.

Kyrkan har två *klockor*, storklockan är enligt inskriptionen på latin gjuten 1599 av Borchard Gelgether och lillklockan är enligt inskriptionen gjuten av mästare Herman 1458.

Kyrkan har en *nummertavla*, som är placerad söder om triumfbågen, med en förgylld ram i nygotik.

Bland kyrkans övriga inventarier finns en kyrkokista bevarad med texten; *Öja Kyrckios Kista Anno 1693*.

Kyrkogård

Huvudingången till kyrkan och kyrkogården är från den allékantade uppfartsvägen i norr. En gjutjärnsgrind i nygotik leder in till kyrkogårdens norra sida. En liknande grind finns även på västra sida och leder mot Öja gård. Kyrkogården omgärdas av en låg mur med kakstensavtäckning samt en häck. Marken närmast kyrkan är grusad, liksom gångar och flera av gravplatserna som är försedda med stenramar eller buxbomsomgärdning. Gravplatserna dominerar på södra sidan och avskiljs där av rygghäckar. Dominerade titlar på gravstenarna är lantbrukare, men även ett flertal gravplatser med trädgårdsmästare förekommer. Det vittnar om att Öja socken varit en utpräglad jordbrukssocken, men också har och har haft ett flertal handelsträdgårdar.

Byggnader på kyrkogården

Vid kyrkogårdens nordvästra hörn finns en byggnad med putsade fasader, innehållande bland annat förråd och WC.

Kulturhistorisk karaktärisering av Öja kyrkoanläggning

Öja kyrka och kyrkogård är placerad som en solitär i det öppna jordbrukslandskapet och är väl synlig på långt håll. Den allékantade uppfartsvägen och grinden i väster mot Öja gård vittnar om en äldre historisk koppling mellan gården och kyrkan. Kyrkogården har bevarat mycket av sin allmänna karaktär från det sena 1800-talet med grusade gångar, gjutjärnsgrindar och gravplatser med stenkant och buxbomsomgärdning.

Kyrkobyggnaden är som helhet ett tydligt exempel på det sena 1800-talets nygotiska kyrkobyggnadsideal. Den är uppförd som en katedral i miniatyr med strävpelare och spetsbågiga fönster- och dörröppningar. Den höga kopparklädda spiran, takets skifferbeläggning och de spetsbågiga järnfönstren delvis med färgat glas förstärker intrycket. Även interiören har bevarat den nygotiska karaktären med golvetts viktoriaiplattor och originalinredning som öppna bänkar, läktarbarriär, altarring, nummertavla samt altare och altarkors. Kyrkan är även intressant ur ett lokalhistoriskt perspektiv, då den är uppförd efter ritningar utförda av dåvarande stadsarkitekten i Ystad, Peter Boisen.

Den medeltida dopfunten, kyrkklockorna, triumfkrucifixet samt predikstolen och det äldre altarbordet har stora konst- och kulturhistoriska värden och visar på en lång historisk kontinuitet och samband med den nu rivna medeltida kyrkan. Lillklockan, som enligt en latinsk inskription är daterad till 1458, utgör en av ett fåtal bevarade medeltida kyrkklockor i Lunds stift.

Att tänka på vid förvaltningen av kyrkoanläggningen

- Kyrkan är en god representant för nygotikens kyrkobyggnadsideal och har ett flertal originaldelar i behåll och kopplingen med stadsarkitekt Peter Boisen i Ystad är intressant.
- Interiören hade ursprungligen dekorationsmålningar och det kan finnas originalmålningar kvar under de nuvarande ytskikten.

Skydd med mera

Kyrkan och kyrkogården är skyddade enligt 4 kap. Kulturmiljölagen.

Öja kyrkoanläggning är belägen inom fornlämningsområdet Öja 15:1, *Öja bytomt* och skyddas enligt 2 kap. Kulturmiljölagen.

Källor och litteratur

Andersson, Hans, Anglert, Mats, *By, huvudgård och kyrka*. Studier i Ystadsområdets medeltid. 1989.

Dahlberg, M (red.) *Skåne – landskapets kyrkor*. Sockenkyrkorna, kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet 2015.

Dahlberg, M. Franzén, K. (red) *Sockenkyrkorna*. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Riksantikvarieämbetet 2008.

Isberg, Henning A. (red), *Ljunits och Herrestads skolor under 100 år*. Ljunits och Herrestads hembygdsförening, 1943.

Isberg, Henning A., *Herrestads härad, Strövtåg*. 1981.

Isberg, Henning A., *Mellan åarna*. 1986.

Isberg, Henning, A., *Öja kyrka, ett hundra år*. 1995.

Länsstyrelsen Skåne. Samhällsplanering & kulturmiljö. Kulturmiljöprogram. Särskilt värdefulla kulturmiljöer i Skåne.

Underhållsplan för Öja kyrka, NIRAS, Malmö, 2010-12-17.

Lantmäteriet - Historiska kartor

Riksantikvarieämbetet – Fornsök, Kulturmiljöbild, Riksintressen för kulturmiljövården.

Foto: Samuel Moses Marcus, 1896. Bilden är hämtad från Riksantikvarieämbetets bilddatabas Kulturmiljöbild.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2020-03-27

Fältinventering, foto och rapportsammanställning: Anna Lindqvist, byggnadsantikvarie.

Kulturhistorisk karaktäristik och rekommendationer: Anna Lindqvist, efter samråd med Stora Köpinge församling.

Färdigställd: Remissrapport 2020-04-14, reviderad och färdigställd 2020-10-08.

Sammanfattning till BeBR

Stomme: Murverk –Tegel

Fasadmaterial: Maskinslaget tegel

Fasadkulör: Röd och svart

Takform: Sadeltak, Torntak

Taktäckningsmaterial: Skiffer, Kopparplåt

Antal våningar: 1

Byggnadsdel: Kor med absid – öster, sakristia – norr, torn - väster